

Мирјана Николић¹
Факултет драмских уметности, Београд

316.7741.775:654.191(497.11)“1941/1944”
COBISS.SR-ID 221953548

УЛОГА РАДИОФОНИЈЕ У СВАКОДНЕВНОМ ЖИВОТУ БЕОГРАДА ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА (1941–1944)²

Апстракт

Радио као електронски медиј поседује и користи своје капацитете како би постао активни аналитичар друштвених кретања, пратилац и учесник у свакодневном животу грађана. Рад који је пред нама даје слику свакодневног живота и стања у култури и медијима у Београду током Другог светског рата, да би, затим, свој фокус ставио на презентацију и анализу програма ратног Радио Београда – Зендер Белград (Sender Belgrad), те свега онога што је тај програм доносио окупираним становништву и окупаторима. Програм ове радио станице испуњавао је бројне и разноврсне програмске функције, а грађанима је пружао бекство од реалности и илузију безбрижног живота. Основна програмска понуда ратног Радио Београда, не само за грађане Београда и Србије, већ за читаву Југоисточну Европу, била је најквалитетнија уметничка, народна и шлагерска музика, у извођењу најквалитетнијих иностраних и домаћих музичара. Уз музичке садржаје, преноси лаких, водвиљских комада, наступи глумаца и певача у музичко-сценским приредбама, као и информативно-пропагандни програми препуни глорификације Трећег Рајха, требало су да публици обезбеде забаву, ескапизам, осећај спокоја и безбрижности. У методолошком смислу, извори у изради рада били су: садржаји српске дневне, недељне и месечне штампе у периоду 1941-1944. године, званични службени листови тог времена (Службене новине) и архивска грађа Војног архива и Архива Радио Београда. Битне препреке у истраживању везане су за висок степен идеолошке обојености штампе тог времена која је отворено гло-

1 nkolicmirjana66@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру рада на пројекту *Идентитет и сећања: транскултурални текстови драмских уметности, медија и културе, Србија 1989-2015*, пројекат број 178012, финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС.

рификовала успехе немачких окупационих снага, док је, с друге стране, велики део архивске грађе током социјалистичког периода Југославије претрпео одређене модификације или пак био уништен са циљем креирања новог читања прошлости.

Кључне речи

Радио Београд – Зендер Белград (Sender Belgrad), Други светски рат, Србија, Београд, свакодневни живот, радио програм

Увек постоји оловка за писање будућности, али никако неће бити гумице за брисање прошлости.

Сваки сукоб, рат и разарање представљају врсту двосмерне трауме, у којој појединац своје страхове и неверицу преноси на друге чланове друштва; другим речима, хаос и измењено функционисање друштва шаљу сигнале о поремећајима са неизвесним исходима.

Други светски рат који је у европским просторима почео 1. септембра 1939. године, тек 1941. године постаје реалност земаља Балкана. За разлику од претходног „Великог” рата, Други светски рат је донео нове моделе ратовања, нову филозофију борбе, у чијој основи је био и геноцид, односно реално физичко уништавање не само неријатеља већ обичних грађана, људи, жена и деце само из разлога што су припадали другом народу или вери.

У времену настанка и развоја социјалистичке Југославије, однос према Другом светском рату био је једнозначан и једносмеран, мотивисан идејом глорификације успеха покрета отпора, победе над фашизмом, слављењем бораца који су погинули за праве циљеве и бољу будућност. Несумњиво је да су неке од поставки оваквог читања историје биле делом исправне, а делом искључиве и мотивисане само идеолошко-политичким циљевима новог поретка, због чега се јасно „може уочити идеолошки и политички надзор над научно-истраживачким процесом”. (Стојановић, 2013: 475). Због тога се након 2000. године у српској историографији идентификује „један нов талас интересовања за историју Другог светског рата, поготово за проблеме којима раније није био посвећен адекватан простор у радовима српских историчара” (Стојановић, 2013: 475).

Ратна разарања Другог светског рата великим делом су погодила сасвим обичне људе, грађане који нису имали интересовања за политичку борбу, промену система, већ су имали само једну идеју, а то је да преживе и обезбеде својој породици најнужније услове за колико-толико нормалан живот.

Иако су бројна социо-историјска истраживања Другог светског рата на просторима Балкана, Србије и Београда, већ дала неке податке и резултате, за потребе истраживања које припада тематском оквиру културе сећања, интересантним се учинио покушај сагледавања улоге радија као медија у крајње специфичним ратним условима и процене начина на који су његови програми могли да моделују свакодневни живот.

Уколико град Београд као неку врсту огледног примера, „друштва у малом”, узмемо као „самосталан ентитет који има своју особену историју и посебна структурна обележја” (Трпковић 2007: 165) који истовремено одражава део глобалног друштва, можемо извести одређене закључке о капацитетима медијске комуникације у измењеним друштвеним условима.

Свакодневни живот у Београду након бомбардовања, 6. априла 1941. године

Бомбардовање Београда, 6. априла 1941. године (Операција „Кажњавање”) дошло је као последица чињенице да је Краљевина Југославија прво потписала приступ Тројном пакту, а потом се од њега дистанцирала. Ова војна операција отворила је пут капитулацији и окупацији, стварању независне националне државе (Независне државе Хрватске – НДХ) односно привидно аутономне Србије са Владом националног спаса на чијем челу се налазио др Милан Недић³.

Слика Београда на Ускршње јутро након априлског бомбардовања говорила је о великом разарању и још већем понижењу. Град је био без струје, престало је снабдевање водом, по граду су беснели пожари. Болнице су биле препуне рањеника, а лешеве погинулих нису још били уклоњени. (Милосављевић, 2006: 138). Страх је појачан недостатком информација. Радио Београд који је тог недељног јутра почео емитовање програма, врло брзо је био принуђен да прекине, с обзиром да је у бомбардовању

3 Много је реалније рећи да је Србија била под немачком војном управом.

погођено крило зграде Српске академије наука у којој је била смештена станица⁴. Краткоталасна радио станица Централног прес бироа, као други емисиони пункт под експлицитном контролом државних структура, није емитовао програм тог јутра, што је можда и разлог што његови студијски простори у улици Кнеза Милоша 20, нису били оштећени. Због тога ће управо простори ове станице бити идеални за немачки, окупаторски Радио Београд, односно Зендер Белград (Sender Belgrad).

У вечерњим часовима 12. априла 1941. године, високи немачки официр Фриц Клингеберг (Fritz Klingenberg) са немачким снагама је ушао и заузео Београд, поставивши око 1 700 застава са нацистичким симболом – „кукастим крстом”. Београд је у то време имао око 253 729 становника⁵, а у демографској структури Србије доминирало је српско становништво са око три милиона, док су други по заступљености били Немци са око 500 000. Остало становништво чинили су: Хрвати, Бугари, Албанци, Мађари....

Грађани Београда покушавали су индивидуално и стихијски да нормализују живот, организују снабдевање које је било оскудно. По уласку у Београд, немачко војно руководство улагало је велике напоре да успостави ред, створи основне услове за живот, покаже своју организованост и доминацију. Средства за ову и све друге намене била су неограничена. Осим високих војних буџета, окупаторима је на располагању стајао велики људски капитал за све активности, с обзиром да се неодазивање грађана било ком позиву или ратном задатку најстроже кажњавало, чак и губитком живота. Репресија зарад добрих циљева и симулација поштовања и бриге за локално становништво, доминирала је у свим сегментима односа окупатора и покороног народа.

Највећи проблем великог града представљало је обезбеђење хране за становништво. Систем бонова требало је да омогући равноправно и редовно снабдевање, али се осећао велики недостатак хране, што је довело до развоја „крне берзе”. Поједини трговци су покушали да вишеструко зараде на основним животним намирницама (брашно, млеко, месо), али и на врло траженим цигарама и алкохолним пићима. Ризик је био

4 Начин на који је спикер Иван Ковачевић дао информацију о бомбардовању Београда могао би да уђе у уџбенике као пример етичког информисања. У недостатку информација, он је слушаоце обавештавао о томе да „непријатељ бомбардује Београд” без упштавања у појашњавање.

5 *Ново време*, дневне новине, 25. мај 1941, Београд, стр. 5.

велики, с обзиром на предвиђене казне: затварање трговинске радње, новчане или затворске казне (Николић 2002).

Кафане су прве наставиле свој рад, с обзиром да су у априлском бомбардовању претрпеле незнатну штету. Гости су првих дана ручавали за столовима без чаршафа и пили кувану воду из шоља за кафу, да би временом снабдевање достигло завидан ниво. Прва трамвајска линија број 6, од Рисанске до Дворске улице, пуштена је у рад већ 26. априла и саобраћала је од 6 ујутру до 6 увече. Крајем априла, прорадила је и железничка станица, 15. маја први приватни телефон, а средином маја са радом су почеле основне и средње школе, потом и факултети.

О нормализацији живота или њеној илузији јасно говори податак да је већ 18. маја 1941. године одиграна прва фудбалска утакмица између „Југославије” и „БСК”-а, завршена резултатом 4 : 3. „Посетилаца је било као и пре рата, а немачки војници су навијали за БСК” (Бојанић 2007: 178).

Са циљем организације живота и контроле кретања грађана, уведен је и полицијски час који је радним даном почињао у 20, а суботом и недељом у 19 часова. Трговинске радње су обично радиле до 15 часова, берберице и фризерски салони до 16.30, банке до 14, пиљарнице од 8 – 17, недељом од 8 – 12 часова. Новине су, уз уобичајене политичке актуелности, вести са фронта, објављивале: кулинарске рецепте, текстове попут: „Шта све треба када се оставља зимница”; „Како данас треба да се одева елегантна жена”, али и оне који су имплицитно признавали измењене друштвене односе о чему говоре наслови текстова попут: „Рат и мода”, „Поправљање и бојење чарапа”... У дневним листовима појављују се и огласи о „Стручној радиоклиници М. Поповића”, Булевар ослобођења 15 и Цара Николе 74, у којој се поправљају радио-апарати и обезбеђују они на батеријско напајање. Такође се бележе огласи којима се продају радио-апарати, или се врши размена старих апарата за нове.

Култура, уметност и медији током немачке окупације

Немачке окупационе снаге у Србији значајно су ограничиле и умањиле уметничку продукцију, излажући је цензури, односно аутоцензури. Култура и уметност су биле помоћно средство за остваривање ратних циљева, а медији, првенствено штампа и радио, деловали су пропагандно и усаглашено војним и ратним циљевима.

Штампа

Током немачке окупације у Србији престало је објављивање листова *Политика*, *Време* и *Правда*, да би већ у мају 1941. били покренути нови дневни листови *Ново време* и *Обнова*, изразито оријентисани ка величању фашистичких идеја и успеха владе Милана Недића⁶. Од недељника, запажено место су имали: *Наша Борба*, оријентисан ка политичким идејама Димитрија Љотића, *Понедељак*⁷, *Коло*⁸...

Током читавог периода 1941 – 1944. излазиле су и *Службене новине* као званични лист у коме су објављивани сви документи које је усвајала Влада. У исто време, овај лист је био илустрација привидне самосталности Владе Милана Недића, али и сведочанство о његовој колаборацији са немачком војном управом. Све уредбе које су усвајане (против Јевреја, Рома, комуниста, „национално непоузданих” службеника, жена...) потписивали су својеручно Милан Недић и његови министри, што сведочи о ревности са којом су на дневном нивоу пратили захтеве окупационих власти и идеологије национал-социјализма.

Филмска уметност и приказивачка делатност

Током Другог светског рата, у Београду је радило дванаест биоскопа који су приказивали филмове у три дневна термина: 13.30, 15.30 и 17.30 (Николић 2002: 103), што значи да је дневно између 12 000 и 15 000 људи посећивало биоскопске пројекције (Савковић 1994: 59). „На прву представу долазе обично омладинци, на другу они из удаљених крајева града како не би пропустили полицијски час, а на трећу готово само становници ужег центра”⁹.

6 Већ у првом броју лист *Ново време* обећава да ће његов циљ бити да обезбеди српском народу место „под окриљем Великог Немачког Рајха”. (Миле Недељковић, *Ломови у српском новинарству – Скупа цена конформизма*, Фељтон *Ломови у српском новинарству*, *Глас јавности*, 15. јул 2001, Београд).

7 *Ново време* није излазило понедељком, па је овај недељник требало да обезбеди континуитет. Лист је нескривено у самом заглављу истицао свој мото „Викторија! Немачка победа – победа Европе”, што као паролa после три месеца нестаје из заглавља.

8 Недељник *Коло* је излазио почев од јануара 1942. као породични „илустровани лист са београдским радио-програмом”. Осим што је објављивао текстове о култури, моди, исхрани, здрављу, спорту, посебно место су заузимали текстови о српским заробљеницима у немачким логорима, при чему је коришћена свака прилика за величање немачке војске и свих њених успеха.

9 *Ново време*, дневне новине, 19. мај 1941, Београд.

Инсистирало се на приказивању веселих немачких филмова, који су рекламирани као „сензационални”, њихови режисери су били „генијални”, глумице „најлепше” и „дивне”, а жанрови углавном „шлагер-комедије” и „шлагер-оперете”. Публици су обећавали „урнебесан смех”, „хумор и весеље”, „смех до суза”, или „пикантне сцене” и „наге плесачице”, што је још један доказ жеље немачких војних власти и људи у пропагандном одељењу да и кроз филм обезбеде бекство, ескапизам од реалности, како грађана тако и немачких војника стационараних у Србији и Београду. Међу најпопуларнијим остварењима тог времена били су филмови *Невиност без заштите* из 1943. године и *Златни град* који је видело између 62 000 и 108 000 гледалаца¹⁰. Током 1941. године, београдски биоскопи су још увек носили стара, „ненационална” имена – „Касина”, „Унион”, „Рекс”... да би од 1943. добили нове, идеолошке и националне називе – „Нова Европа”, „Шумадинац”, „Морава”... Припадници немачке војске и њихова пратња, плаћали су 50% од цене биоскопских улазница и били су ослобођени плаћања доприноса који се наплаћивао уз биоскопске улазнице за „Фонд армијског генерала Милана Недића за радничку децу”. Посебном Уредбом Недићеве владе, Јеврејима и Ромима било је забрањено да раде у биоскопима, а укупна делатност у овој области била је дефинисана *Уредбом о раду биоскопа и изнајмљивању филмова*.

Књиге

У Србији, по угледу на Немачку, непримерена „јеврејско-комунистичка” литература је спаљивана, док су интензивно превођене, издаване и рекламиране немачке, антисемитске и фашистичке књиге. Српска штампа је у више наврата износила тврдње да је најчитанија књига у Београду „Немачки у 100 лекција”, а да је Хитлеров „Мајн Кампф” продат у преко 20.000 примерака. Ови подаци су помало у рангу фикције, јер је велико питање колико је грађана хтелo и могло, у смислу знања немачког језика и финансијских могућности, да купи и чита баш немачке књиге. *Уредбом о прегледу и забрани књига* уведена је цензура свих нових и старих издања, а забрањена литература је уништавана односно рециклирана као стара хартија. Казне за растурање забрањених књига биле су новчане, затворске, као и упућивање на принудни рад.

10 *Ново време*, дневне новине, 31. јануар 1943, Београд.

Позоришни живот

Централно место у позоришном животу Србије овог времена припадало је Народном позоришту у Београду, које је почело са радом 1. октобра 1941. године. За управника је постављен Јован Поповић који је нескривено био фасциниран Миланом Недићем и Трећим Рајхом. Окосницу репертоара чинили су „старији национални комади” и „немачки драматици”. Задатак позоришта, посебно националног, био је изградња нове позоришне публике, а потом новог друштва.

Најпопуларније „весело позориште” тог времена било је „Централа за хумор”, која се налазила на месту данашњег биоскопа „Јадран”, у палати „Риунионе”. Директор позоришта био је новинар, солунски борац Младен Иванић, који је непосредно после рата, без пресуде, стрељан. Иначе само име „Централа за хумор” језички је контрадикторно, јер асоцира на две неспојиве појаве – рат и хумор.

Осим овог, у Београду су радила и позоришта „Хумористи” (у биоскопу „Авала”), „Ацино смешно позориште” (у биоскопу „Таково”), „Разбибрига” (у биоскопу „Косово”), „Веселаци” и др. Њихов репертоар махом су чинили комични скечеви и хумористички комади, мале или готово никакве уметничке вредности, са ниским ценама улазница доступним најширим слојевима становништва (Мајданац 2011).

Број представа који је извођен из дана у дан се повећавао. Осим наведених, представе су игране на бројним местима, угађајући ниском укусу публике, подстичући квазиуметничке сценске садржаје, са једином идејом да људима скрену пажњу са правих проблема – рата, окупације, беде, немаштине.

Један од примера лаког и на брзину писаног комада је комедија „Минут после десет”, која је постигла огроман успех играјући се у „Централа за хумор”¹¹, а чији аутор је био новинар Милутин Мића Димитријевић. Глумци у овим представама и извођењима у прво време су били избеглице, аматери, варијететски играчи, да би им се у недостатку посла придружили и врло квалитетни глумци Народног позоришта¹². Звезде по-

11 Миодраг Мија Илић, Фељтон „Игре кажњене смрћу – Радио Милева јавља”, *Вечерње новости*, 16. мај 2007.

12 „Београдска весела позоришта”, *Обнова*, 23. јануар 1943, Београд (текст) и *Српска сцена*, 11. фебруар 1943, Београд.

зоришног репертоара, као и бројних хумористичких радијских емисија у њиховим сценским извођењима, биле су: Жанка Стокић, Блаженка Каталинић, Софија Перић-Нешић и други.

Програми Радио Београда током Другог светског рата – ескапизам и забава као подршка идеолошком дискурсу

Већ 19. априла 1941. године, у Београд је допутовала војна група за Радио Београд (Wehrmacht Sendegruppe Südost Sender Belgrad) на чијем челу се налазио поручник Карл Хајнц Рајнтген (*Karl Heinz Reintgen*). Основни задатак ове групе било је обнављање радиодифузне делатности у Београду са циљем да та станица постане емисиони пункт за читаву Југоисточну Европу, Балкан, Италију, Северну Африку, источне делове СССР-а.

Пошто је студио Радио Београда у згради САНУ био оштећен у бомбардовању, немачка војна група је одлучила да програме емитује из студија краткоталасне радио станице Централног пресбироа који се налазио на петом спрату зграде у центру Београда, у улици Кнеза Милоша 20, простору у коме је некада, а и данас, смештено Министарство иностраних послова.

Емисиони рад Радио Београд или Зендер Белград (Sender Belgrad) отпочео је брзо, ефикасно и симболично 20. априла 1941. године, на дан који се нимало случајно поклапао са датумом рођења „великог Фирера” – Адолфа Хитлера¹³. Руковођење станицом формално је поверено Управном и Надзорном одбору, састављеном од пет, односно три члана, док је стварни координатор, контролор па и цензор рада била Војна управа за Србију, односно Војна управа за радио-станицу Београд. Формални директор станице био је инжењер Роберт Веге¹⁴, пореклом Немац, мада

13 Ипак, као реални историјски податак стоји да је станица своје емитовање започела 21. априла, с обзиром да је и годишњица њеног рада обележена 21. априла 1942. године. Неки новински текстови (*Коло*, април, 1942) доносе податке да је јубилеј станице обележен „у недељу, 19. априла”.

14 Роберт Веге је припадао плејади старих Београђана и поклоника српске националне историје. Написао на немачком језику књигу о династији Немањића и есејистичко дело „Успомене и мисли једног инжењера”. Један од оснивача предратног Друштва „Радио” а. д.

су суштински све „полуге одлучивања” биле у рукама поручника Карл Хајнц Рантгена¹⁵.

У априлу 1941. године, програм Радио Београда је трајао тек неколико сати и емитован је искључиво на немачком језику, а већ почетком јуна исте године седам дана недељно, прво са продукцијом од око 14 часова, а потом чак 17 часова дневно.

За реализацију програма, биле су задужене немачка и српска редакција уз музичко одељење, одељење информативног програма – вести (двојезично) и одељење спикера. Ту је била и техничка служба у чији састав су улазили техничари за емитовање програма, техничари за снимање на магнетофонима, техничари за снимање на воштаним и желатинским плочама и техничари за снимање преносном техником. Посебну групу чиниле су служба претплате, фонотека, благајна, служба за читање поште

У рад српске редакције интегрисани су тзв. Биро за уметнике, Литерарно и Дечје одељење, чији задатак је био да обезбеде продукцију и емитовање уметничког, забавног и дечјег програма.

Од првог тренутка и говорни и музички програми Радио Београда били су подређени јединственим циљевима: да дају јасну подршку идеолошко-политичком дискурсу, да помогну слушаоцима да свакодневно побегну од сурове ратне реалности, немаштине и страдања и коначно да афирмишу најквалитетније програмске садржаје, ауторе и извођаче, чији се рад одликовао највишим уметничким и извођачким квалитетима.

Говорни програми

Највећи део говорних програма Радио Београда био је усклађен са актуелним тренутком и идејом да се идеолошко-политичке идеје и реалност не само представе, већ и да се грађани убеде да су оне једино решење. Светла страна мрачне свакодневице и страдања били су забавни садржаји емитовани на програму Радио Београда који су нудили забаву, разбигригу, доста шала и комичних драмских садржаја којима се иг-

15 Карл Хајнц Рајтген је био официр, поручник немачке армије задужен за функционисање Радио Београда током Другог светског рата.

норисао рат и страдање, а пружала илузија најнормалнијих услова живота.

Ипак, сурова свакодневица није могла да се сакрије и у том смислу најралистичнији део програма Радио Београда представљале су информативне емисије. У првом реду реч је о *Вестима*, емитованим у шест дневних термина, прво на немачком, потом на српском, а касније на италијанском и румунском језику. У жељи да се ништа не препусти случају оне су централизовано припремане од стране Бироа за пропаганду, а на основу информација добијених из Берлина, од министара српске владе, из Билтена Вермахта и ДНБ-а – немачког информативног бироа у Београду. Од осталих информативних емисија издвајамо: *Саопштења* – односно *Извештаји немачке врховне команде*, *Извештај из кабинета Милана Недића*, емисија чији је циљ био да документовано глорификује активности Владе и њених чланова, забележи посете страних дипломата и делегација¹⁶, *Дневни преглед на српском* (18.45 – 19.00) и *Дневни преглед на немачком* (19.45 – 20.00), информативно-политичку емисију *Из савремених догађаја или Савремени догађаји* (од 19.45 или 18.10, у трајању од 15 до 30 минута). Емисије су се бавиле актуелним политичким збивањима у земљи и свету; садржавале су политичке коментаре и биле нека врста отвореног програма у коме су се слушаоцима обраћали актуелни политичари и високи државни званичници: министри, председник београдске општине, Димитрије Љотић, председник организације „Збор”¹⁷.

Други значајни програми били су: *Час немачке националне групе* (Фолксдојчера); *Час за војнике*; *Југоисток*, информативно-политичка емисија са циљем да војнике упозна са животом и обичајима локалног становништва; *Спортски садржаји* као што су преноси спортских догађаја, спортске репортаже, спортски коментари, прегледи табела често насловљени као: „Из спортског света”, „Ћаскамо о спорту”¹⁸.

Од 1942. године у програму се појављује петоминутна емисија *Извештај о водостању* и самопромотивни програм *Прелиставамо програм* (12.00 – 12.05). Када је реч о едукативним, образовним програмима, најзапа-

16 Текстови који су читани на програму београдског радија у истом облику су штампани у дневним новинама *Ново време*. Од 20. априла 1944. године, након савезничког бомбардовања, ове емисије су значајно редуковане и више се не објављују у дневним новинама.

17 *Ново време*, дневне новине, 4. јул 1941, Београд, стр. 1.

18 Током 1941. године, ова емисија је емитована суботом, од 19.45 до 20.00.

женије место су имала *предавања* у којима се доста инсистирало на српским националним темама, што није спутавано од стране немачке управе, а у којима су учествовали најеминетнији стручњаци тог времена, као на пример: Миленко Живковић, директор музичке школе „Станковић” са темом: „О српској народној и уметничкој музици”¹⁹, др Роберт Веге, директор Радио Београда са темом „Историјат Радио Београда и процес стварања немачко-српског предузећа”²⁰, књижевни час посвећен Владиславу Петковићу Дису, предавање „Немачка класична књижевност”, предавање са темом „Развој физичке омладине”, док су се у улози предавача појављивали и: Милан Неђић, председник Владе; министар Милан Аћимовић; Јован Поповић, управник Народног позоришта у Београду; др Милан Кашанин; др Светислав Стефановић; др Милош Ђурић; Тодор Манојловић; Десимир Благојевић... Ту су и врло популарни: *Дечији час*, колажна емисија која је зрачила оптимизмом, нудила опуштање забаву и релаксацију, и малим и великим слушаоцима, а реализовала су је деца, чланови Дечије групе Радио Београда; *Емисија за српске сељаке* (од понедељка до суботе), а са циљем да земљорадницима пружи стручне савете за успешно бављење пољопривредом; *Немачки у 25 лекција*, емисија која је кроз глорификацију језика афирмисала и немачку културу и припремала локално становништво за немачку доминацију.

Културно-уметнички и забавни програми Радио Београда можда су највише испољавали наведену тенденцију да игноришу реалност и нуде симулацију мирнодопских услова. Осим емисије *Преглед културних догађаја* (среда од 17.10 – 17.30)²¹, а усаглашено са великом популарношћу филма, у програму се бележи велики број емисија посвећених филмској уметности као на пример: *Филмска емисија*, *Филмски час*, *Музика из тон филмова*, *Тонфилмске звезде*...

Драмски садржаји су извођени уживо у студију Радио Београда, потом су организовани директни преноси из Народног позоришта, сале Коларчевог универзитета, сале биоскопа „Београд” и „Балкан”, Калемегданске отворене позорнице. Поједини уметници – глумци: Ана Паранос, Теодора Арсеновић, Добрица Милутиновић изводили су монологе или делове драмских комада пред микрофонима и екипом сниматеља Радио Београда како би њихови уметнички наступи могли бити више пута емитовани односно репризирани. Радио станица је сарађивала и

19 *Коло*, субота, 5. јун 1943, стр. 17.

20 *Ново време*, дневне новине, 10. јун 1942, Београд, стр. 4.

21 *Ново време*, дневне новине, 8. август 1943, Београд, стр. 5.

са београдским позориштима и позоришним дружинама²², као што је на пример „Централа за хумор”, стална позоришна дружина чији чланови су наступали у емисијама колажног типа које је припремао и реализовао Радио Београд; немачка радничка организација „Радошћу к снази” (*Kraft durch Freude*- KDF) при којој су функционисала путујућа позоришта; позориште „Веселјаци”²³...

Ипак, емисија која је до апсурда довела однос окупатора и окупираног народа била је емисија *Поздрав наших заробљеника* или *Заробљенички поздрав* која је уведена у другој половини 1942. године и емитована од 18.10 до 18.20²⁴. Емисија је била намењена породицама српских војника и официра који су били у Немачкој у заробљеништву и имала је врло сложјену продукцијску структуру. Тонска екипа Радио Берлина је са опремом за снимање на воштаним плочама обилазила логоре и снимала поруке које су заробљеници желели да саопште својим породицама и најмилијим у домовини. Снимљени материјали су се затим слали у Београд где је у вечерњим терминима емитовано десетак оваквих порука. Интересовање за ове емисије, документарне снимке је било огромно, да је чак управа Радио Београда излазила у сусрет породицама заробљеника и пружала им могућност да у просторијама радио станице и више пута чује поруке и глас њихових најмилијих²⁵.

Оваква програмско-продукциона акција која чак има и елементе „хуманости” вероватно није за циљ имала само стварање позитивне слике о Немцима, већ је била снажно инспирисана пропагандним циљевима који су показали бравурозну ефикасност. У ратним условима, многе породице су биле пресрећне да чују гласове својих најмилијих јер је тај

22 Народно позориште, Уметничко позориште, Српско савремено позориште, Српско сатирично позориште, позориште „Србозар”, позориште „Веселјаци”, Српско дечје позориште, Позориште младих, Академско позориште, Драмски студио националне службе за обнову Србије, Позориште удружења глумаца Србије, Драмска труппа Црвеног крста, мала приватна позоришта и кабареи... (Миодраг Мија Илић, *Фелтон Изгре кажњене смрћу – Пресуда Жанки Стокић*, Вечерње новости, 29. мај 2007).

23 Познат је случај глумице Живане Жанке Стокић која је после рата оптужена што је током окупације као чланица Београдског народног позоришта учествовала у програмима позоришта „Веселјаци” и „Централа за хумор” који су били „под благонаклоном заштитом окупатора”, а специјално зато што је „узимала активно учешће у програмима београдске радио станице која је била директно у рукама Немаца, и то у оквиру дневне емисије „Шарено поподне” (Миодраг Мија Илић, *Фелтон Изгре кажњене смрћу – Пресуда Жанки Стокић*, Вечерње новости, 29. мај 2007).

24 Ова емисија је у каснијем периоду преживела трансформацију и емитована је као „Добровољачки час” у термину од 18.00 до 18.20.

25 *Ново време*, дневне новине, 12. август 1942, Београд, стр. 4.

глас говорио да су живи и уливао је наду о њиховом повратку. С друге стране, слушаоци ових програма су бар за тренутак били захвални управо онима који су их одвојили од њих, јер им је пружена шанса да их чују.

Музички садржаји

Програмска политика Радио Београда у домену музике следила је генерална полазишта и дефинисан концепт. Основна идеја је била да се слушаоцима понуди нека врста уметничког, музичког ескапизма²⁶, бекства од реалности, што се чинило емитовањем садржаја високе уметничке, програмске и интерпретативне вредности програма „лаких нота“²⁷ и музике обојене локалним колоритима, првенствено високом процентом емитоване народне музике. Повезаност музике и политике присутно је у сваком сегменту. Конкретно, до уласка САД-а у Други светски рат, на програму Радио Београда били су заступљени садржаји без музике („Свира без Флугенције Вермезовић“) да би са конфронтацијом Америке Немачкој, ова врста музичких садржаја била „протерана“ са програма Радио Београда. Слична ситуација је и са руском уметничком и циганском музиком која је, од 22. јуна 1941. године и сукоба Немачке са СССР-ом, потпуно нестала из програма Радио Београда.

Музички програми ратног Радио Београда планирани су, припремани и реализовани кроз рад немачке и српске редакције, две организационе јединице у јединственом систему, мада се њихов однос у креирању музичких емисија и програма у неколико разликовао. Најкомпетентнија особа за музичке садржаје који су емитовани на програму Радио Београда био је музичар и диригент Освалд Бухолц који је крајем јуна 1941. године именован за „музичког шефа“ радио станице.

Музички садржаји који су нашли своје место у програму били су или снимљени или уживо извођени. Снимљени материјали су били из фон-

26 Деведесетих година, исти концепт карактерисао је програмску политику бројних, посебно новооснованих телевизијских станица у Србији. У време највећих сукоба, грађанског рата у Хрватској и Босни и Херцеговини, телевизијске станице попут ТВ Пинка, ТВ Палме нудиле су гледаоцима сате и сате програма народне музике и шпанских комерцијалних серија са врло сличним циљем.

27 Креатори музичких емисија и програма били су врло инспирисани када су именовали музичке емисије и програме. Тако срећемо називе емисија попут: „Веселост на таласима етра“, „Ведрa музика после дневних напора“, „Ведрa парада инструмената“, „Ритам и радост“, „Веселост на бесконачном платну“, „Весели потпури“...

да фонотеке или као наменски снимци на неком од носача звука који су се користили у то време. Музички програми извођени су уживо у студију београдског радија или су директно преношени из: сала популарних београдских хотела, ресторана, кафана; хале фабрике мотора у Раковици; Саборне и Вазнесенске цркве; Дворане гардијског дома у Топчидеру, сале Двора, болнице Града Београда; са отворених простора: тргова – са Теразија; са платоа београдске тврђаве; са железничке станице у Београду приликом одласка наших радника у Немачку...

Најзаступљенији музички жанрови били су: уметничка, народна, забавна/лака и популарна музика, а императив да би се неки музички садржај појавио на програму Радио Београда били су квалитетан репертоар и квалитетни извођачи²⁸.

Уз повремено ангазоване, у реализацији програма највише су учествовали стални уметнички ансамбли састављени од извођача који су као редовну радну обавезу, као и пре рата, имали учешће у радио програмима. Многи чланови ових ансамбала из предратног периода били су у заробљеништву, неки су се придружили покрету отпора, неки су погинули... Уметници који су позивани да се прикључе раду ових ансамбала нису имали велики избор, јер су казне за одбијање рада биле кобне – одлазак у неки од логора, па чак и смрт. Ипак као „демократски” механизам избора уметника за ове ансамбле сваке недеље су по два пута организоване аудиције за нове чланове различитих ансамбала. Међу сталним ансамблима који су изводили уметничку музику, запажено место су имали: *Велики радио оркестар* односно *Симфонијски оркестар*, формиран 1. јула 1941. године и Радио хор, основан 1942. године, са 60 чланова и диригентима Миланом Бајшанским, Јуријем Арбатским и Богданом Цвејићем.

Жанр који је уживао највећу популарност током целокупног ратног периода, била је лака, забавна, шлагерска музика. Музички садржаји ове врсте обично су извођени у поподневним или касним вечерњим сатима, док су за поподнева биле резервисане информативно-забавно-музичке

28 У програмима уметничке музике као гости су учествовали уметници из иностранства, углавном из Немачке; еминентни домаћи извођачи – Јован Стефановић-Курсула, Душан Ђорђевић, Зденка Зикова, неке од најпознатијих оперских дива Меланија Бугариновић, Анита Мезетова, Никола Цвејић, Вукица Илић..., многи од њих прваци београдске опере...

емисије проткане шлагерском музиком, често везане за позоришну²⁹ или филмску уметност.

Аутори музичких емисија били су веома креативни у смислу именованја емисија, трудећи се да насловом опишу њену суштину и садржај. Тако имамо емисије попут: *Утакмица музичких капела*, *Утакмица инструмената*, *Ватромет тонова*, *3/4 часа у такту од 3/4*, *Та то познајем!* *Како се зове композитор – музички квиз*, *Кад у недељу засвира музика за игру*, *Мелодични понедељак*, *Игранка уочи недеље* (Николић 2009: 47).

Говорећи о забавној, лакој музици не бисмо смели да прескочимо говорно-музичку емисију колажног типа – *Поздрављамо наше слушаоце* која од 1942. године мења име у *Београдски млади стражар* или *Млади београдски стражар* (*Jungen Wachtposten*)³⁰. У емисији су читана писма војника са фронта у којима су поздрављали своје најмилије, изражавали музичке жеље и слали новчане прилоге у ковертама како би „платили” за емитовање омиљене музичке нумере. За осам месеци, у Радио Београд је стигло око 700 000 писама³¹ са новчаним прилозима захваљујући којима је у априлу 1942. године сакупљено пола милиона рајхмарака³² које су уз Повељу и рођенданску честитку упућени Вођи Рајха – Адолфу Хитлеру.

Музичка нумера која је обележила емисију „Београдски млади стражар” и која је емитована на самом крају емисије, обично око 21.55 била је композиција „Лили Марлен”³³, музичка нумера која данас буди јасне асоцијације на ратна страдања, усамљеност, љубав, чежњу, веру у повратак толико жељених мирнодопских услова живота.

За емитовање забавне, лаке музике Радио Београд је од чланова Симфонијског оркестра формирао мања извођачка тела, мада су у програму учествовали и други, хонорарно ангажовани ансамбли који су стекли

29 *Музика под позоришним рефлекторима*, *Балетска музика*, *Арије из веселих опера*.

30 Занимљиво је да је у штампаном недељном програму Радио Београда на немачком језику изостављан придев „београдски”.

31 *Ново време*, дневне новине, 18. април 1942, Београд, стр. 6.

32 У 1942. години од овог прихода Хитлеру је поклоњено 500 000 (*Ново време*, дневне новине, 22. април 1942, Београд, стр. 5), а 1943. године 1 милион рајхмарака.

33 Нумера „Лили Марлен” није имала наклоност Јозефа Гебелса (Joseph Goebbels), који је инсистирао да њено емитовање буде редуковано, потом потпуно укинута. Под притисцима публике, војника, грађана забрана емитовања је повучена, ова композиција је једна од ретких ствари која је током Другог светског рата ујединила и немачке и савезничке војнике, окупаторе и окупиране грађане.

репутацију наступима у београдским хотелима, ресторанима, кафанама. Они су најчешће именовани према типу музике који су изводили као на пример: шлагер, танго, хавајски, забавни оркестар³⁴.

И народна музика је уживала велику популарност јер је пружала могућност да се атмосфера кафане, опуштања и релаксације унесе у долове грађана. Процентуално велика заступљеност овог жанра вероватно је био смишљен потез немачких окупационих снага да бар у смислу једног медијског садржаја – музике, дозволи окупираном народу задовољење потреба и илузију очувања националног идентитета. Популарне емисије народне музике биле су: *Свира оркестар ...* (поподневни термин), *Један сат народне музике*, *Час народне музике*, *Народне песме*, *Народни звуци*, *Песме и игре*, *Концерт тамбурашког оркестра*, *Српска народна музика*, *Српске народне игре*, *Наша музика за игру...*

Структура емисија је била шаблонска и састојала се од спикерске најаве свих учесника у емисији, да би затим наизменично била емитована кола, народне песме споријег, па бржег ритма и тако неколико пута. Емисије су обично трајале 30 минута, а као солисти су се појављивали најквалитетнији певачи народне музике тог времена³⁵, а са само једним циљем да увеселе и „анестезирају” слушаоце пред сутрашњи дан за коју нису могли да претпоставе шта ће им донети.

Закључак

Радио Београд – Зендер Белград (Sender Belgrad) чији рад је обновљен од стране немачких окупационих снага на почетку Другог светског рата у Београду, био је важан информативно-пропагандни пункт који је омогућавао спровођење и демонстрацију немачке супремације у овом делу Европе. У организационом смислу, реч је о строго хијарархизованом војном моделу, с обзиром да је велики број запослених припадао војничком и официрском кадру за које су ред и дисциплина били императив.

34 Шлагер оркестар Живановић, Забавни оркестар „Штар”, Танго оркестар Марјановић, Танго оркестар „Балканерос”, Хавајски квартет Стевана Малека, Хавајски квартет Павла Селеца...

35 Вука Шехеровић, Деса Јовановић, Боривоје Глазер, Милена Ђесаровић, Богдан Буташ, Зорка Буташ, Олга Јанчевецка, Ната Павловић, слепи певач Вјекослав Кнежевић, Јован Милићевић Мостарац, Миланче Димитријевић – Цинцарче.

Програми су имали јасну интенцију да буду подршка окупационим снагама у изградњи идеје о немачкој моћи и непобедивости, успеху нацистичких идеја, концепту у коме је било простора само за послушне народе и националне државе. Целокупна програмска схема конципирана је са идејом глорификације немачких успеха, забаве и релаксације, ескапизма у односу на суморну реалност.

Несташици хране и свакодневних потрепштина, супротстављени су весели тонови *Музике из тон филмова* или *Арије из веселих опера*. Страх и забринутост за чланове породица који су били интернирани у Немачкој или ангажовани на принудном раду, олакшавале су емисије у којима су могле да се чују аудио поруке најмилијих као докази да су добро и живи. Коначно у дугим сатима током којих је трајао полицијски час и важила забрана изласка и кретања грађана, весела шлагерска музика или преноси концерата, били су начин да се побегне у свет имагинације, хармоније музичких тонова који су ублажавали дисонантне тонове дневног живота.

Тешко је, али истинито признати да се укупна програмска понуда окупацијског Радио Београда, посебно у домену музике, одликовала изузетно високим квалитетом чиме је српска публика и публика Југоисточне Европе уживала у музици која је извођена у студију или преношена из концертних сала и других екстерних простора у којима су учествовали најквалитетнији извођачи уметничке, забавне и народне музике. Иако се може рећи да су програми Радио Београда креирани како би се публици пружио највиши програмски квалитет, јасно је да је доминантна интенција била да се слушаоцима пружи отклон од рата, страдања, патње, да се реалност потисне у други план.

Чињеница да су током рата сви власници радио апарата били у обавези да плаћају радио претплату, са данашњег аспекта делује помало надреално, јер је у условима опште оскудице издвајање средстава за плаћање претплате представљало оптерећење за буџете, али нешто што се није смело избегавати. С друге стране, на снази је била забрана слушања програма које су емитовале станице из земаља конфронтираних Немачкој што јасно говори о репресији, ограничењу медијских слобода, што није било нипта према ограничењу и угрожености живота.

Програмско деловање Радио Београда током Другог светског рата јасно показује један универзални феномен, а то је да се у условима кризе код

публике кристализује снажна потреба за забавом, хумором као бекством од реалних проблема и свакодневне неизвесности. Та бекства су свакако краткотрајна и ирационална, али ефикасна јер омогућавају да се лакше преживи неизвесност. Нажалост, током грађанског рата 90-их година 20. века на просторима Балкана, током НАТО агресије на Србију 1999. године, афирмисана је слична матрица деловања медија – доминација забаве, пуно музике ниског квалитета и уметничке вредности на програмима радио и ТВ станица, филмски и серијски ТВ програми сачињени углавном од нискобуџетних филмова, латино серија и цртаних филмова. И тада, као и током окупације и Другог светског рата, медијски садржаји су генерално нудили супституцију реалности, ескапизам, неку врсту сигурности која је недостајала у стварности, чиме се јасно показује потреба публике у поремећеним друштвеним условима за симулацијом коју усваја као слику реалности и у њој безбрижно преживљава до „бољег сутра”.

Литература

- Бојанић, Живко (2007). *Сећање на први београдски вечити дерби*, Београд: Класа.
- Мајданац, Боро (2011). *Позориште у окупираној Србији – Позоришна политика у Србији 1941-1944*, Београд: КИЗ Алтеа и Удружење драмских уметника Србије.
- Милосављевић, Оливера (2006). *Потиснута истина – Колаборација у Србији 1941-1944*, Београд: Хелсиншки одбор за људска права.
- Николић, Коста (2002). *Страх и нада у Србији 1941 – 1944. година – свакодневни живот под окупацијом*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Николић, Мирјана (2009). *Окупациони Радио Београд (Зендер Белград)*, Београд: РТС – Радио Београд.
- Савковић, Мирослав (1994). *Кинематографија у Србији током Другог светског рата 1941 – 1945*, Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију ФДУ.
- Стојановић, Александар (2013). „Друштвена и културна историја Србије за време Другог светског рата у делима најновије српске историографије”, *Хуманизација универзитета: тематски зборник*, том I, уредник: Бојана Димитријевић, Ниш, 2013.
- Трпковић, Милан (2007). „Град”, у: *Социолошки речник*, прир. А. Мимица, М. Богдановић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Периодика

- *Ново време*, дневне новине, Београд, бројеви од: 19. мај 1941, 25. мај 1941, 3. јуни 1941, 4. јул 1941, 18. април 1942, 10. јун 1942, 12. август 1942, 31. јануар 1943, 5. јун 1943, 8. август 1943.
- *Вечерње новости*, 16. мај 2007. 29. мај 2007.
- *Глас јавности*, 15. јул 2001.
- *Обнова*, 23. јануар 1943, Београд (текст *Београдска весела позоришта*) и *Српска сцена*, 11. фебруар 1943, Београд.
- *Коло*, Београд, април, 1942; јун 1943.

THE ROLE OF BROADCASTING IN ORDINARY LIFE IN BELGRADE DURING THE SECOND WORLD WAR (1941–1944)

Summary

Radio, being an electronic medium, uses its capacity in order to become an active analyst of social movement, companion and participant in daily life of citizens. This paper gives us a review of everyday life, as well as the culture and media life of Belgrade during WWII. After such a review, the focus switches to the presentation and analysis of the program of Radio Belgrade – Sender Belgrade and to the content that the program provided to the occupied population and the invaders. The program of this radio station was filled with numerous and various program functions, offering an escape from reality, as well as an illusion of a carefree life to its listeners.

The basic program offer of Radio Belgrade was art, popular and folk music of highest quality, performed by foreign and local performers of highest quality, which was available not only for the citizens of Belgrade and Serbia, but to the whole Southeast Europe. Beside music contents, the light, vaudeville pieces were performed, as well as the performances done by actors and singers in the musical-theatrical events and other informative and promotional content filled with glorification of the Third Reich, which should have provided the audience entertainment, escapism, a sense of serenity and peace of mind.

As far as methodology is concerned, the sources used in preparation of this work were: daily and monthly newspaper content of the Serbian press from 1941 to 1944, official papers from that period (Official gazette) and archival material (Military and Radio Belgrade Archives). One of the obstacles of the research was the massive ideological colouration of the newspaper and also the newspapers compliance with the daily political goals of glorifying success of the German occupation forces. On the other hand, a part of the archive structure during a socialist period of Yugoslavia suffered substantial modification or was destroyed with the aim of creating a new reading of the past, which certainly diminished the capacities for an objective consideration of the very topic.

Key words

Radio Belgrade – Sender Belgrad, The Second World War, Serbia, Belgrade, ordinary life, radio program.